

## فهرست

گفتار مترجم

مقدمه

### فصل اول توکویل، شاهد روشن بین زمان خویش

۱. زندگی و آثار، حاصل عمر
۲. دوگانگی شخصیت و شورمندی
۳. روشن بینی و حس شهروندی

### فصل دوم توکویل، محقق روشمند

۱. استواری اندیشه و حس تمیز
۲. در جست و جوی یک فکر زایا
۳. تصور و مشاهده
۴. تحقیق
۵. روش
۶. روش معطوف به نوع آرمانی (تیپ ایده آل)
۷. روش و تبیین

### فصل سوم توکویل، مقایسه گر تیزبین

۱. نوع آرمانی و تحلیل مقایسه ای
۲. تحلیل تطبیقی و جریان های متباین
۳. راهبردهای تطبیقی

## فصل چهارم توکویل، نظریه پرداز تغییرات اجتماعی

۱. همسان کردن شرایط

۲. بینش درازمدت

۳. نظریه انتقال

## فصل پنجم توکویل، متقدم در علم جامعه‌شناسی

۱. پویندگی اجتماعی

۲. باز هم مسأله گذار

۳. فردی و اجتماعی

ختمام

فهرست مآخذ

## گفتار مترجم

من جامعه‌ای را تصور می‌کنم که در آن مردم به قانون طوری نگاه می‌کنند که گویی ساخته و پرداخته خود ایشان است و لذا آن را دوست می‌دارند و بدون احساس زحمت، خود را مقید به رعایت آن می‌دانند. در این جامعه، مردم به این جهت قدرت مشروع و مرجعیت حکومت را احترام می‌کنند که آن را یک ضرورت می‌دانند نه این‌که برای آن منشاء الهی قائل باشند و علایق و عواطفی که نسبت به رئیس دولت ابراز می‌کنند ابداً از روی شیفتگی و فریفتگی نیست. احساسی است که از روی تعقل و خاطر جمع به دست آمده است. در این جامعه هرکس حق و حقوقی دارد و چون از این بابت مطمئن است که این حقوق برای او پیوسته محفوظ می‌ماند میان همه طبقات اعتمادی راسخ و اطمینانی موثق و نیز یک نوع حاضر خدمتی و گشاده‌روی متقابل پدیدار می‌شود که در آن نه از تکبر و خودبینی خبری هست و نه از نانجیبی و سفله‌گی (توکویل)<sup>۱</sup>.

شرح مختصر احوال توکویل را خواننده در همین رساله خواهد دید. اما اتفاق نظر در این نکته وجود دارد که این مردی یکی از نوابع فکر

---

1. Jean-Michel Besnier, *Tocqueville et la et la démocratie. Egalité et liberté*, Hatier, 1995, p. 9.

## گفتار مترجم ۷

سیاسی و یکی از نویسندگان سیاسی بسیار بزرگ فرانسه در قرن نوزدهم است، همان‌طور که مُنتسکیو در قرن هجدهم به این فضایل آراسته بود.

توکویل پدر فلسفه سیاسی معاصر است و امروزه همه کسانی که علیه درازدستی‌های حکومت‌ها اعتراض می‌کنند و مایل به تأسیس «دموکراسی مدنی» هستند در واقع او را تعظیم و تکریم می‌کنند زیرا که به نظر او در مقابل سوءاستفاده از اختیارات دولت باید ایستادگی کرد و برای نیل به این مقصود باید شهروندان را به مسئولیت‌های خود آگاه کرد، و در این خصوص به حدی نگران است که می‌نویسد: «به‌طور مطلق و کلی نمی‌توان گفت که بزرگترین خطر زمان ما بی‌بندوباری اخلاقی است یا حکومت ستمگران یا هرج و مرج یا استبداد. البته هر یک از اینها به سهم خود هراس‌انگیز هستند اما همه اینها از منبع واحدی سرچشمه می‌گیرند و آن بی‌تفاوتی و بی‌علاقگی و بی‌اعتنایی مردم است که خود محصول فردگرایی‌ها است. اگر روزی قوه مجریه مقداری نیرو بسیج کند در وضعی قرار خواهد گرفت که می‌تواند مردم را خفه کند، روز بعد یک حزب هم می‌تواند سی نفر آدم را وارد عرصه مبارزه سیاسی بکند، و آن وقت در موقعیتی قرار می‌گیرد که می‌تواند مردم را خفه کند. اما نه حکومت و نه حزب نمی‌توانند دوام بیاورند. همان عاملی که باعث موفقیت‌گذرای آنها می‌شود، مانع توفیق درازمدتشان می‌شود. حکومت و حزب کارشان بالا می‌گیرد چون کسی در مقابل آنها مقاومت نمی‌کند.

آنچه اهمیت دارد و باید با آن جنگید نه هرج و مرج است و نه استبداد. فقط بی‌قیدی و بی‌تفاوتی مردم است که می‌تواند منشأ بروز هرج و مرج یا ظهور خودکامگی بشود.<sup>۱</sup>

---

1. Tocqueville, De la démocratie en Amérique, Livre II. p. 141.

در حق توکویل گفته‌اند که «قبل از این که چیزی آموخته باشد شروع کرد به اندیشیدن» و در باب پختگی زودرس فکر او نوشته‌اند که «توکویل از بیست سالگی توکویل بوده». شایان ذکر است که این گونه حرف‌ها را کسانی گفته‌اند که استعمال هر کلمه برای آنها تعهد اخلاقی ایجاد می‌کند و لذا سخن گزافه نیست.

توکویل اولین سیاست‌شناس<sup>۱</sup> روزگار معاصر است و از جهت قدرت تحلیل و وسعت نظر از سایر نویسندگان مکتب سیاسی لیبرال پیشی می‌گیرد و از اولین نمونه‌های پژوهندگانی است که امروزه، در آفاق انگلیسی‌زبان به آنها «عالم به دانش سیاست»<sup>۲</sup> می‌گویند و خصوصیت چنین دانشمندی این است که نه فیلسوف است و نه حقوق‌دان و نه مورخ ولی در عین حال به همه این معارف وقوف و حتی چیزی بیش از آن دارد.

توکویل سیاست‌مدار هم نیست و در ایام کوتاهی که در دولت و پارلمان صاحب‌منصب بود و به وزارت هم رسید کار قابل ذکر چندانی از او سر نزد. اما نگاه نافذ و عقل ژرف‌کاو او حوادث سیاسی را پیش‌بینی می‌کرد. دو مورد را ذکر می‌کنیم. در ۲۷ ژانویه ۱۸۴۸ حدوث انقلاب جدیدی را در فرانسه پیش‌بینی می‌کند و خطاب به وکلای مجلس مؤسسان می‌گوید: «می‌گویند خطری وجود ندارد چون شورش در پیش نیست. می‌گویند چون اختلافات مادی در ظواهر جامعه دیده نمی‌شود پس خطر بروز انقلابات در مملکت رفع شده است. آقایان، اجازه بدهید، به عرض شما برسانم که به نظر من اشتباه می‌کنید». این انقلاب در ۲۴ فوریه ۱۸۴۸ صورت گرفت و در قفای

---

1. Politologue

2. Political scientist

آن جمهوری دوم فرانسه اعلام شد.<sup>۱</sup>

چشمه دوم از بصیرت تاریخی و روشن بینی اعجاب انگیز این حکیم سیاست شناس این است که رویش و بالش آمریکا و روسیه و دوقطبی شدن جهان را تقریباً از یک قرن قبل می بیند و می گوید:

«امروز در کره ارض دو قوم بزرگ زندگی می کنند که از نقاط متفاوتی آمده اند، اما ظاهراً به سوی یک هدف روان هستند. اینها روس ها و امریکایی ها هستند. این هر دو قوم، در تاریکی و گمنامی رشد کردند و در حالی که نگاه مردم معطوف به نقاط دیگری بود اینها ناگهان خود را در صف اول ملل جای دادند و جهان خبر ولادت و عظمت آنها را تقریباً در آن واحد شنید. تمام ملل دیگر ظاهراً و تقریباً به مرزهایی که طبیعت برای آنها رقم زده رسیده اند و ناگزیر باید همین وضع کنونی را حفظ کنند. اما روسیه و آمریکا در حال رشد هستند و در میان کلیه ملل قاره کهن، روسیه تنها ملتی است که جمعیت آن به تناسب، سریع ترین رشد را دارد. اما امریکایی برای نیل به اهداف خود دنبال تأمین نفع شخصی است و اعتقاد دارد که نیرو و خرد آدم ها باید آزادانه عمل کند. روسی برعکس، تمام اقتدارات جامعه را در دست یک نفر جمع می کند. یعنی ابزار اصلی برای امریکایی آزادی است و برای روسی بردگی و بندگی. مبدأ حرکت آنها متفاوت است. راه های آنها مختلف است. و با این وصف به نظر می رسد که حکمت بالغه الهی به این تعلق گرفته است که یک روزی هریک از این دو ملت سرنوشت نصف جهان را در دست بگیرند.»<sup>۲</sup>

1. Marcel Prélot, Histoire des idées politiques. Dalloz, Paris, 1975, P. 467.

2. J.J. Chevallier; *Les grandes Oeuvres politiques*, Armand colin. Paris. 1970, p. 170.

اما در این دیباچه مختصر چیزی که ذکر آن به نظر بسیار شایان توجه می‌رسد اهمیتی است که توکویل در تحلیل‌های سیاسی و تاریخی خود برای خلیات ملی قائل می‌شود که غرض از آن مجموعه عقاید ایمانی و ارزش‌های اخلاقی و معتقدات سیاسی و تربیتی دینی و سلوک روزمره انسان است و برحسب اینکه از چه زاویه‌ای به آن نگاه کنیم، هم می‌توان، به طور کلی، به آن «سبک فرهنگی» گفت و هم می‌توان تعبیر «روان‌شناسی سیاسی» را در خصوص آن به‌کار برد. توکویل در جلد دوم کتاب دموکراسی مفصلاً به تجزیه و تحلیل تأثیرات حکومت دموکراسی در تکوین عناصر مقوم شخصیت یعنی در مجموعه خلیات مردم آمریکا پرداخته است. جای چنین تحقیقاتی در روان‌شناسی سیاسی ایرانیان برای نشان دادن تأثیرات استبداد کهن در قوام روحیات ملی ما خالی است و امید است که در آینده این مهم به تدریج به انجام برسد.<sup>۱</sup>

---

۱. نگارنده اخیراً در مجله «اطلاعات سیاسی - اقتصادی» (شماره‌های ۱۳۶ - ۱۳۳ - سال ۱۳۷۷) که از نشریات علمی طراز اول ایران و در نوع خود عجلتاً بی‌ظری است دو مقاله جالب توجه از دکتر محمود سریع‌القلم دیده با عناوین ذیل: «آفات متدلوژیک تفکر در ایران» و «میانی عشیره‌ای فرهنگ سیاسی در ایران». در یکی از این دو تحقیق مهم راه‌گشا که امید است ادامه پیدا کند، پژوهنده هفت آفت برای شیوه تفکر ایرانیان برمی‌شمارد که یکی از آن هفت مرض - به نظر بنده - کفایت می‌کند تا فکر در کشور ما عبارت بشود از یک فعالیت مطلقاً عقیم و حتی گمراه‌کننده! آفات اسلوبی که نویسنده برمی‌شمرد به قرار ذیل است: «۱. اصل تخیلی بودن تفکر، ۲. اصل سلیقه‌ای بودن تفکر، ۳. اصل ضعف در دستیابی به اجماع، ۴. اصل ضعف در برخورد با ابهام، ۵. اصل ضعف در توجه به زمان، ۶. اصل ضعف در مواجهه فکری ۷. اصل انتخاب میان کنترل اندیشه و مدیریت اندیشه». در مقاله دوم هم پژوهنده متذکر مسائل مهمی در خصوص روان‌شناسی سیاسی و اجتماعی ایرانیان می‌شود، می‌نویسد: «اگر بخواهیم نظام سیاسی ایران را مورد بررسی قرار دهیم در واقع باید عشیره‌شناسی کنیم. هنگامی که ایلی به قدرت

## گفتار مترجم ۱۱

اما تحقق این ترجمه و انتشار آن مدیون دوست من دکتر رامنی جهاننگلوست که چون از ارادت من به توکویل باخبر بود پیشنهاد کرد کتابی درباره او را که خود در نظر گرفت به فارسی دریاورم. از او سپاسگزارم و مزید توفیق وی را در اشاعه فکر آزادی و حیثیت انسان آرزو می‌کنم.

---

می‌رسید برای مدتی فرهنگ محلی خود را به فرهنگ عمومی تبدیل می‌کرد اما این امر به واسطه قانون یا اجماع نظر نبود بلکه بر مبنای زور و سرکوب صورت می‌گرفت. این‌که فرهنگ سیاسی ایران همواره از ویژگی‌هایی مانند فردگرایی منفی، بی‌اعتمادی، نهادگرایی، فقدان اجماع نظر، خویشاوندگرایی، هزارفامیلی، بی‌قانونی، نامنی، بحران هویت ملی و فرایند ناقص «کشور - ملت» سازی در رنج بوده است، به نظر، ریشه در ساخت عشیره‌ای این سرزمین وسیع دارد. مفهوم شهروندی در فرهنگ سیاسی ایران بسیار نوپاست و حتی به شکل ناقصی که به اجرا درآمده است، کمتر از نیم قرن بیشتر عمر ندارد». در این ایام که قضیه ضرورت تأسیس «جامعه مدنی» مطرح شده واضح است که تا چه اندازه تحقیقات مربوط به روان‌شناسی اجتماعی و سیاسی ایرانیان اهمیت پیدا می‌کنند و بر مجامع علمی کشور است که این‌گونه پژوهش‌ها را قویاً ترغیب کنند.